

УДК 061.235-056.87(477)«312»(045)

Трансформація українського громадянського суспільства як єдиної системи (політологічний аспект)

М.О. МУХІНА

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна,
E-mail: margaryta.mukhina@gmail.com**Авторське резюме**

У представленій статті автором висвітлюється проблема розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні після появи нових форм недержавних організацій. Наведено особливості формування сучасного українського громадянського суспільства та особливості його функціонування. Автор наголошує на нехарактерності еволюційного розвитку громад в Україні, підкреслюючи революційну стадіальність, зумовлену зовнішніми обставинами. У статті розглядається період активізації формування громадянського суспільства в Україні після «революції гідності» 2013-2014 років. Особливу увагу приділено створенню нової структури – електронного громадянського суспільства. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяв створенню нового типу спільнот – електронних недержавних організацій, приклад яких наведено у статті. Феномен сучасних електронних організацій полягає в тому, що деякі з них можуть вважатися міжнародними на підставі географії діяльності та громадянства їх членів навіть за умови відсутності офіційної реєстрації згідно з вимогами законодавства. Крім того, одна електронна організація здатна виконувати функції кількох традиційних утворень як національного, так і міжнародного рівня. У статті підкреслюється подальше зростання важливості електронних організацій та електронного громадянського суспільства в усіх сферах суспільно-політичного життя. Це веде до необхідності перегляду існуючих підходів до концепту громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, електронне громадянське суспільство, трансформація громадянського суспільства, Україна, неурядові організації, міжнародні неурядові організації, «Революція гідності», волонтерство.

Transformation of ukrainian civil society as a complete system (political aspect)

M.O. MUKHINA

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: margaryta.mukhina@gmail.com

Abstract

The article deals with the problem of civil society in modern Ukraine after appearing a new form of non-governmental organizations. The peculiarities of forming Ukrainian civil society as well as its activities in the cyberspace are investigated in the present article. The author underlines the so-called revolutionary stage in the formation of Ukrainian civil society instead of evolutionary way. The latter seems indistinctive for Ukraine. Particular attention is paid to the process of formation of the new structure – E-civil society (electronic civil society). The development of communication technologies results in the emergence of concepts such as electronic communication and E-civil society that is currently forming. Some examples of the electronic non-governmental organizations are given in the article. The growing role of cyberspace and electronic organizations becoming the important tools for direct communication with public authorities is highlighted in the present research. The phenomenon of modern electronic organizations is that some of them can be considered international non-governmental organizations on the basis of geography and citizenship of their participants even in case of the absence of official registration in accordance with the requirements of existing legislation. In addition, one electronic organization is able to act instead of several traditional structures, both at national and international levels. The further importance of electronic interaction in all spheres of public life is considered to grow exponentially. This leads to the need of reviewing existing approaches to the concept of civil society.

Keywords: civil society, electronic civil society, transformation of civil society, Ukraine, international NGO's, non-governmental organization, «Revolution of Honour», volunteering.

Постановка проблеми. Розвинуті структури громадянського суспільства є однією з принципових характеристик будь-якої демократичної держави. Утім, на сьогодні досі не вироблені універсальні критерії, що саме вважати розвинутим громадянським суспільством. Кожна країна в процесі його формування набуває унікального досвіду, який недоречно переносити на інші випадки. В Україні формування громадянського суспільства триває з часів набуття

незалежності нашою країною, яка від самого початку взяла курс на демократичні перетворення. Оскільки саме громада та її характеристики в сучасному світі визначають рівень розвитку держави, дослідження стану українського громадянського суспільства вбачається актуальним для політичної науки.

Розвиток громадянського суспільства в Україні характеризується нерівномірністю. Характерною рисою цього процесу ми вважає-

мо революційну стабільність, під якою маємо на увазі хаотичні та непередбачувані зміни в суспільстві на певних точках біфуркації. Зазначимо, що еволюційний шлях формування громадянського суспільства загалом є нехарактерним для нашої країни. В Україні періоди активізації здебільшого обумовлені зовнішніми обставинами, після зникнення яких спостерігається закономірний спад активності громадян.

Отже, чергова хвиля активізації розвитку українського громадянського суспільства хронологічно співпала з «революцією гідності» 2013-2014 років. У результаті змін, з якими зіткнулися українці, сьогодні спостерігаємо найбільш інтенсивне за всю історію незалежної України зростання темпів формування громадянського суспільства. Зазначимо, що проблема визначення, характеристик і закономірностей розвитку цієї категорії є однією з основних у сучасній політичній науці. У цьому контексті першочергову важливість має інтерпретація самого поняття «громадянське суспільство», бо наявні на сьогодні підходи до тлумачення цього терміну не можуть вважатися загальновищаними.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення феномена громадянського суспільства почалося ще з часів Давньої Греції, утім найвагоміший внесок належить американським дослідникам. Передусім це пов'язано з давнім підвищенням інтересом західних учених до процесів демократизації, невід'ємною частиною яких є формування громадянського суспільства. Помітний внесок у розуміння терміну «громадянське суспільство» зробили здебільшого закордонні дослідники, такі як Е. Мак-Грю, Дж. Розенау, К. Райвел, В. Хавел, К. Селнес, Б. Уїлсон, П. Нігглі та інші. Це пояснюється тривалим періодом вивчення феномена громадянського суспільства в англослов'янському середовищі та порівняно нещодавнім спалахом інтересу до даної теми на просторах СНД.

З метою окреслення загальних ідей західних дослідників наведемо погляди американського політолога Ф. Шміттера, які можна назвати показовими для даної групи. Він запропонував розглядати громадянське суспільство як сукупність чи систему самоорганізуючих посередницьких груп, які, по-перше, відносно незалежні як від органів державної влади, так і від недержавних суб'єктів виробництва і відтворення (фірма, сім'я); по-друге, здатні планувати і здійснювати колективні акції задля захисту (досягнення) своїх інтересів та мети; по-третє, не прагнуть підмінити собою ні державні структури, ні приватних виробників чи перебрати на себе функції з управління політикою в цілому; по-четверте, згодні діяти в межах вже існуючих «громадських» або правових норм. Таким чином, на думку Ф. Шміттера, для формування громадянського суспіль-

ства мають бути в наявності чотири критерії (умови): дворівнева автономія; колективна дія; неузурпація чужих прерогатив; громадянськість [8, с. 16–18].

Звернемо увагу, що в працях західних дослідників категорія, що нас цікавить, часто розглядається крізь призму глобалізаційних процесів. Утім, у вітчизняних енциклопедичних виданнях громадянське суспільство розглядається як самостійний елемент, окремо від глобалізації. Проблематика, пов'язана з дослідженням громадянського суспільства, є сьогодні однією з найактуальніших у вітчизняній політологічній науці. Серед захищених дисертаційних робіт можна назвати праці наступних авторів: В. Барков, А. Грамчук, О. Задоянчук, М. Калініченко, В. Кратюк, В. Пащенко, О. Полішкарова, В. Безродна, Г. Зеленько, О. Чувардинський, Ю. Узун тощо. Більшість досліджень присвячено аналізу окремих аспектів становлення громадянського суспільства або ж окремим інститутам громадянського суспільства (політичним партіям, профспілкам, неурядовим організаціям тощо).

Порівняно нещодавно з'явилася велика кількість монографій, присвячених аналізу процесів становлення громадянського суспільства. Це праці таких авторів, як В.Ткаченко, В. Горбатенко, О. Дергачова, В. Кремінь, А. Колодій, В. Котигоренко, І. Кресіна, Г. Щедрова. У цих дослідженнях громадянське суспільство розглядається крізь призму процесів політичної трансформації та демократизації країни в цілому.

У навчальному словнику з політології під терміном «Громадянське суспільство» розуміється «сукупність позадержавних суспільних відносин і інститутів, яка виражає різноманітні інтереси та потреби членів суспільства» [5, с. 62].

У «Політологічному енциклопедичному словнику» наведено таке визначення: «громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем досягнень в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага» [3, с. 79].

Словник-довідник з політології російського видання пропонує тлумачити термін як «сукупність позадержавних (неполітичних) суспільних відносин та інститутів, що виражають різноманітні цінності, інтереси та потреби членів суспільства» [4, с. 7].

Український вчений М. Михальченко дає таке трактування терміну: «Громадянське суспільство – це сукупність суб'єктів суспільного життя, які реалізують свої часткові інтереси і взаємопов'язані у процесі економічного, політичного, соціального життя для реалізації різних цілей, інколи протилежних» [1, с. 75]. Він

вважає найпоширенішим визначенням терміну «громадянське суспільство» частину громадян, які входять в добровільно створені організації та структури, що відображають і захищають інтереси цих громадян [2, с. 51].

Цікавим є погляд української дослідниці К. Трими, яка пропонує тлумачити термін «громадянське суспільство» як «особливий рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором. Це суспільство відокремлене від держави (як політичного інституту), сфери недержавних суспільних інститутів та відносин» [6, с. 20]. Вона вказує, що цей концепт складний та багатоконпонентний, складається з низки певних елементів, серед яких найголовнішими є різноманітні громадські організації та рухи, політичні партії та профспілки, бізнес, ЗМІ, освіта, інститут родини, традиції та звичаї [6, с. 20].

Виходячи з наведеного визначення К. Трими, можемо стверджувати, що сьогодні відбувається поступове перетворення ініціативних груп українського населення на елементи громадянського суспільства, тобто колишні групи інтересу об'єднуються в загальнонаціональну спільноту з певною структурою, спільними цілями, відповідними цим цілям функціями.

Отже, визначень цього терміну існує багато. Підсумовуючи наведені підходи вітчизняних учених, можна зробити висновок, що всі дослідники тим чи іншим чином вказують на взаємодію з державою. Громадянське суспільство розуміється як особлива позадержавна сфера соціуму або як «відповідний вид соціуму, що ідентифікується з державою, взятою в цілому» [1, с. 13]. Найчастіше під громадянським суспільством розуміють сукупність соціальних утворень, які об'єднані специфічними інтересами (економічними, культурними тощо), що реалізуються поза межами діяльності держави.

Мета дослідження. Передусім варто з'ясувати, чим на сьогодні є громадянське суспільство в Україні. Тому наведемо існуючі різні підходи до цього поняття з метою виокремлення з них загальних для всіх дефініцій критеріїв і зведення основних важливих ознак до єдиного визначення терміну. Принциповим буде окреслення нових підходів та пояснень до сутності феномена сучасного громадянського суспільства.

Наголосимо, що поняття громадянського суспільства на даний момент не отримало єдиного загального визначення, відтак різняться й підходи до змістового наповнення цієї категорії. На сьогодні розуміння самого терміну залишається дискусійним.

Виклад основного матеріалу. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть змусив науковий світ переглянути існуючі підходи до громадянського суспільства. З появою

Інтернету майже кожен громадянин отримав можливість прямо звертатися до високопосадовців, об'єднуватися з однодумцями з різних куточків світу задля вирішення спільних проблем і, врешті, активно впливати на політичний процес у державі та світі, беручи безпосередню участь в обговоренні та прийнятті рішень як на місцевому, так і на державному та міжнародному рівнях. «Всесвітнє павутиння» трансформувало традиційне громадянське суспільство, породивши як нові можливості, так і виклики. Тому після розповсюдження Інтернету науковці заговорили про електронне громадянське суспільство.

Концепт «електронне громадянське суспільство» в науковий обіг увійшов порівняно нещодавно. В більшості політологічних довідників та енциклопедичних видань сутність його ще не описана, але очевидно, що формування електронного громадянського суспільства є підґрунтям для становлення електронної демократії. Сам термін «електронна демократія» вперше з'явився в США і Великобританії, під ним розумілася можливість залучення громадян до більш активної участі в справах суспільства за допомогою використання комп'ютерів і мереж телекомунікації [6].

Науковець Д. Зубко пропонує трактувати електронну демократію як «використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесах вироблення політики та врядування: для участі громадян, підтримки демократичних процесів прийняття рішень, посилення представницької демократії, підзвітності обраних посадовців» [11]. Вона наводить формулу електронної демократії: «прозорість+діалог+участь» [11]. На важливість електронної демократії вказує і зарубіжний експерт С. Пронскут: «Електронна участь, електронна демократія та громадські ініціативи відіграють виключно важливу роль у сучасному громадянському суспільстві» [10].

Український дослідник С. Телешун вважає за доцільне будувати не традиційне громадянське суспільство, а його новітню форму – «мультимедійне суспільство з новою класифікацією суб'єктів політичного процесу, чітко визначеними дефініціями права і власності», суспільство, відкрите для обміну інформацією [7, с. 264].

З формуванням електронного громадянського суспільства нерозривно пов'язаний і інший феномен – електронні організації, поява яких є прецедентом в історії спільнот недержавного сектора, більше відомих як NGO – non-governmental organizations.

Такі організації мають більшість ознак традиційної НДО, таких як регулярна діяльність, наявність мети та певного кола учасників, спрямованість на вирішення спільних проблем та інші, окрім принципово важливої – реєстрації згідно з законодавством. Електро-

нні організації формуються стихійно, швидко, на підставі спільних інтересів користувачів Інтернету, та найчастіше координують свою діяльність за допомогою соціальних мереж типу Facebook. На відміну від традиційних спільнот, такі об'єднання не мають жодних географічних обмежень, тому частина з них може вважатися міжнародними. У діяльності багатьох електронних організацій беруть участь громадяни принаймні двох, а частіше трьох-чотирьох країн світу. Акції електронної групи можуть бути спрямовані на дії в іншій країні, окрім тієї, де проживають учасники.

Такою електронною організацією є, наприклад, «Israel supports Ukraine» у соціальній мережі Facebook. Станом на березень 2015 року кількість учасників групи сягнула 7 тисяч 300 осіб, серед яких переважно громадяни Ізраїлю, України та Російської Федерації. В описі групи зазначено, що вона «є ініціатором, організатором і учасником низки акцій на підтримку України» [9]. Характер цих акцій досить різноманітний, від мітингів на підтримку певних політичних або військових сил в Україні, які проводять в Тель-Авіві чи інших містах Ізраїлю, до надання безпосередньої гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам в окремих містах України, що стає можливим за умови координації ізраїльтян-донорів з українськими волонтерами. Отже, у діяльності наведеної групи наявні такі ознаки міжнародної неурядової організації, як участь громадян двох і більше країн, а також активність на території іншої країни, хоча електронне утворення у мережі Facebook не має офіційної реєстрації згідно з вимогами українського чи ізраїльського законодавства щодо діяльності неурядових організацій. Феномен сучасного стану розвитку громадянського суспільства в царині діяльності громадських організацій полягає в тому, що одна електронна організація, не маючи державної реєстрації, може успішно виконувати функції щонайменше кількох традиційних утворень, включаючи міжнародні.

Визначимо, що роботи українських політологів стосуються здебільшого аналізу інститутів громадянського суспільства або його окремих складових. Недостатньо вивченими залишаються такі питання, як мотивація політичної участі та членства в громадських організаціях, психологічні аспекти функціонування громадянського суспільства. Окремо наголосимо на недостатньому висвітленні теми розвитку

громадянського суспільства в царині діяльності сучасних волонтерських організацій, яка майже не досліджена. Відсутні також роботи, присвячені аналізу дії нових факторів суспільного розвитку на українське громадянське суспільство. Український політолог К.Трима вважає причиною недостатньої вивченості той факт, що «у суспільно-політологічних дослідженнях вчені намагаються відобразити насамперед організаційні або інституційні аспекти того чи іншого явища, що негативно впливає на розкриття внутрішньої сутності феноменів, що вивчаються, та не дає змоги надати повну й неупереджену картину їхнього функціонування та тенденцій розвитку» [6]. Також до недостатньо вивчених аспектів громадянського суспільства можемо віднести таку категорію, як електронне громадянське суспільство, формування якого наразі триває.

Висновки. Отже, кількість теоретичних підходів до пояснення сутності громадянського суспільства вельми велика. Але є декілька позицій, які поділяють більшість дослідників. По-перше, всі вчені погоджуються з тим, що громадянське суспільство стосується неполітичної частини суспільної системи. По-друге, громадянське суспільство кожної з держав проходить певний історичний розвиток, має певні властивості, певні часові та національні риси. По-третє, структурно громадянське суспільство є частиною соціальної сфери суспільного життя. Виходячи з наведених концепцій, можемо зробити висновок, що громадянське суспільство зазвичай трактується як сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, які захищені необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності [6].

У контексті дослідження українського громадянського суспільства в нових умовах слід зазначити, що політична ситуація в країні відіграє значно важливішу роль, аніж соціальні чи економічні обставини, хоча й вони досить істотно впливають на процеси, що відбуваються в громаді. Відтак подальший аналіз розвитку громадянського суспільства має враховувати політичні трансформації в Україні, а також появу новітніх способів взаємодії громадян, які ведуть до виникнення нового, ще недостатньо вивченого виду громадянського суспільства – електронного.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку [Текст] / За заг. ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
2. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібник / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін.. – К.: Либідь, 2008. – 440 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник [Текст]: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.

4. Политология: Словарь-справочник [Текст] / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – 32 с.
5. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці [Текст]. Навч. словник-довідник для студентів. – К.: «Каравела», Львів «Новий Світ», 2000. – 320 с.
6. Трима К. А. Глобалізація як фактор трансформації українського громадянського суспільства (на прикладі громадських організацій) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політ. пробл. міжнар. систем та глобального розвитку» [Текст] / К. А. Трима. – Маріуполь, 2011. – 217 с.
7. Трима К. А. Українські антиглобалістські організації як елемент глобального громадянського суспільства [Текст] / К. А. Трима // Гілея. – 2009. – №19. – С. 263 – 269.
8. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии [Текст] / Ф. Шмиттер // Политические исследования. – 1996. – №5. – С. 16 – 27.
9. Israel supports Ukraine [Electronic resource]. – Regime to access: <http://goo.gl/2GJUDK>
10. Pronckute S. Civil Society for a Participatory Democracy [Electronic resource] / S. Pronckute. – Regime to access: <http://goo.gl/E5E5vT>
11. Zubko D. Participation of Civil Society Organizations in E-governance and E-democracy Development in Ukraine [Electronic resource] / D. Zubko. – Regime to access: <http://goo.gl/xamj7E>

Стаття надійшла до редакції 06.06.2015

REFERENCES:

1. Hromadyanske suspilstvo v suchasnij Ukraini : spetsifika stanovlennya, tendenciji rozvytku (Civil society in modern Ukraine: the peculiarities of formation and development). Kyiv: *Parlamentske vydavnytstvo*, 2006, 418 p.
2. Politychna systema ta instytuty hromadyanskogo suspilstva v suchasnij Ukraini (Political system and the institutions of civil society in Ukraine). Kyiv: *Lybid*, 2008, 440 p.
3. Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk (Political science encyclopedic dictionary). Kyiv: *Geneza*, 1997, 400 p.
4. Politologiya: slovar-spravochnik (Political Science: Directory Dictionary). Moscow: *Gardariki*, 2001, 32 p.
5. Politologiya: terminy, ponyattya, personaliji, sxemy, tablytsi (Political Science: terms, people, schemes, tables). Kyiv: *Karavela*, 2000, 320 p.
6. *Tryma K.A.* Globalizatsija jak faktor transformatsiji ukrainskogo hromadyanskogo suspilstva (Globalization as a factor of transformation of Ukrainian civil society). Mariupol, 2011, 217 p.
7. *Tryma K.A.* Ukrainski antyglobalistski organizatsiji jak element globalnogo hromadyanskogo suspilstva (Ukrainian anti-global organizations as the element of global civil society). *Gileja*, 2009, №19, pp.263-269.
8. *Shmitter F.* Razmyshleniya o grazhdanskom obshchestve i konsolidatsii demokratii (Thinking about civil society and consolidation of democracy). *Politicheskie issledovaniya*, 1996, №5, pp.16-27.
9. Israel supports Ukraine. Regime to access : <http://goo.gl/2GJUDK>
10. Pronckute S. Civil Society for a Participatory Democracy. Regime to access : <http://goo.gl/E5E5vT>
11. Zubko D. Participation of Civil Society Organizations in E-governance and E-democracy Development in Ukraine. Regime to access: <http://goo.gl/xamj7E>

Мухіна Маргарита Олексіївна – аспірант
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129 а
E-mail: margaryta.mukhina@gmail.com

Mukhina Margaryta Oleksiyivna – postgraduate
Mariupol state university
Address: 129 a, Budivelnkyiv Av., Mariupol, 87500, Ukraine
E-mail: margaryta.mukhina@gmail.com